

იკა დულაშვილი

იაღბარში ასახული ადრეპიზანტიური ჰიმნოგრაფია¹

პიზანტიური ჰიმნოგრაფიის მკვლევარი (კ. კრუმბახერი, ს. ევსტრატია-დესი, ნ. ტომოდაკისი, თ. დეტორაკისი, პ. ტრემბელა, პ. ხრისტოსი, ე. უელეში) ჰიმნოგრაფიის ისტორიაში გამოყოფენ პალესტინურ, ანუ ადრეპიზანტიურ, პერიოდს (VII-IX სს.) ეს ეპოქა შემოქმედებითი სიუხვითა და მრავალფეროვნებით გამოირჩეულია. ამ პერიოდში ჩამოყალიბდა და ღვთისმსახურებაში დამკვიდრდა ძლისპირ-ტროპარის რიტმულ-მელოდიურ თანაფარდობაზე დამყარებული ჰიმნოგრაფიული კანონი. სახელწოდება „პალესტინური“ მიუთითებს, რომ საგალობელი ელემენტი ჩაისახა, განვითარდა და საბოლოო სახე მიიღო პალესტინაში, კერძოდ, საბა განმმენდილის ლავრაში, სადაც ცნობილი ჰიმნოგრაფები და მელოდოსები მოღვაწეობდნენ. მათგან ყველაზე სახელგანთქმულნი და ავტორიტეტულნი არიან ანდრია კრეტელი, იოანე დამასკელი, კოზმა იერუსალიმელი, სტეფანე საბანმინდელი. ამ ჰიმნოდთა სახელებს უკავშირდება საეკლესიო საგალობლის საბოლოო, სრულყოფილი ფორმის, ჰიმნოგრაფიული კანონის შექმნა და ლიტურგიაში მტკიცედ დამკვიდრება (Wellesz 1962: 206). ბერძნულმა ლიტურგიკულმა ხელნაწერებმა (VIII-XIII სს.) და უფრო გვიანდელმაც, ტროპოლოგიონებმა, თვენებმა, პარაკლიტონებმა, პენტეკოსტარიონებმა შემოინახეს ზემოთ დასახელებულ ავტორთა საგალობლები, როგორც კანონები, ისე მცირე ფორმის სტიქარონები.

სამეცნიერო ლიტერატურაში საბანმინდელ ჰიმნოდთა შემოქმედება მრავალმხრივ არის შესწავლილი (ს. ევსტრატიადესი, ნ. ტომოდაკისი, თ. დეტორაკისი, პ. ტრემბელა, პ. ხრისტოსი, ა. ლუთი), მაგრამ ზოგიერთი საგალობლის ავტორობის საკითხი ჯერ კიდევ გადაუწყვეტელია, რადგან ხელნაწერები ერთმანეთისგან განსხვავებულ სურათს გვიჩვენებენ. მიუხედავად დღეისთვის რამდენიმე უპასუხოდ დარჩენილი კითხვისა, მკვლევართა საერთო მოსაზრებით, საბანმინდური ჰიმნოგრაფია გახდა შემდგომი ეპოქის სასულიერო პოეზიის ცენ-

¹ მოხსენება წაკითხულია I საერთაშორისო სიმპოზიუმზე „ქართული ხელნაწერი“ (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, 2009 წლის 19-25 ოქტომბერი).

ტრების (მაგ., სტუდიელთა მონასტერი კონსტანტინოპოლში, IX ს.) გამრავლების საფუძველი. საბანმინდური მონასტრული გალობის მოდელი უნივერსალურად იქცა არასამონასტრო კათედრალებშიც; მაგ., აია სოფიასა და თესლონიკში XVI საუკუნემდე (Louth 2001: 256).

მოკლედ რომ ვთქვათ, საბანმინდური ჰიმნოგრაფია ბიზანტიურ და, ზოგადად, აღმოსავლურ ეკლესიაში ძირითად საგალობელ რეპერტუარად იქცა.

ქართული საეკლესიო ტრადიცია, როგორც ცნობილია, იერუსალიმური წარმომავლობისაა და დიდხანს ინახავდა ღვთისმსახურების იერუსალიმურ წესს. პირველი ქართული სამონასტრო კოლონიებიც სწორედ პალესტინაში საბა განმმენდილის ლავრაში და სინის წმ. ეკატერინეს მონასტრებში ჩამოყალიბდა. ამ კერებში შეიქმნა და გადაინერა უძველესი ლიტურგიკულ-ჰიმნოგრაფიული ხელნაწერები. მათგან ერთ-ერთი მნიშვნელოვანია იადგარი. ქართული ხელნაწერი ტრადიცია ამ კრებულის ორ რედაქციას – „უძველეს“ და „ახალ“, ანუ „დიდ“ იადგარს იცნობს (ინგოროყვა 1954: 756-758) – უძველესი იადგარი IX-X საუკუნეების მიჯნაზე შეიქმნა და სტროფულ რიტმიკაზე დამყარებულ თარგმანებს შეიცავს, ხოლო ახალი იადგარი მთელი X საუკუნის მანძილზე ყალიბდებოდა (უძველესი იადგარი 1980: 699).

ჩვენ შევჩერდებით სწორედ დიდ იადგარსა და მასში დადასტურებულ საბანმინდური ჰიმნოგრაფიის ქართულ თარგმანებზე. ეს კრებული საინტერესოა იმით, რომ იგი შედგენილია ადრებიზანტიური რიტმული პოეზიის ნიმუშების უძველესი ქართული თარგმანებით, რომელთა გარკვეული ნაწილი, როგორც საუკეთესო და ავტორიტეტული, უცვლელად არის გადასული მოგვიანო პერიოდის ჰიმნოგრაფიულ ხელნაწერებში (თვენში, პარაკლიტონში, ზატიკში (XI-XII სს.).

ქართული იადგარები მოღწეულია სინური ნუსხებით (Sin. 34, Sin.1, Sin.4, Sin.59, Sin.64-65), ერთ-ერთ პალესტინურ კერაში შექმნილი წვირმისა და იელის (ხევსურიანი 2000: 16-22) და შატბერდში გადანერილი (978-988 წწ.) მიქაელ მოდრეკილის ხელნაწერებით. ეს უკანასკნელი ნუსხა, დღეისთვის ნაკლებად მოღწეული, ყველაზე სრული უნდა ყოფილიყო, როგორც მასზე დართული ანდერძები მიუთითებს (ინგოროყვა 1954: 01-08).

იადგარის შემორჩენილი ნუსხები ნაკლები ნაწილების შევსების საშუალებას იძლევა და თვალწინ გვაქვს X საუკუნის ჰიმნოგრაფიული კრებული, რომლის ძირითად ნაწილს წარმოადგენს საბანმინდური ჰიმნოგრაფიის თარგმანები (იადგარში თარგმანთა გვერდით დადასტურებულია ქართველ ავტორთა რამდენიმე საგალობელიც).

კრებულის ყველა ნაწილში სათვეო, მარხვან-ზატიკისა და აღდგომის დასდებლებში წარმოდგენილია იოანე დამასკელის, კოზმა იერუსალიმელის, ანდრია კრეტელის, სტეფანე საბანმინდელის საგალობლები.

ქართული იადგარის წარმომავლობის კვლევისას მთავარ სირთულეს ქმნის ის ფაქტი, რომ მისი უშუალო დედანი დღეისთვის შემორჩენილ IX-X საუკუნეების ბერძნულ ხელნაწერებში (სინურ კოლექციაში, სადაც, სავარაუდოა, რომ ყო-

ფილიყო) არ ჩანს. შესაძლებელია იმის დაშვებაც, რომ ქართულ იადგარს ერთი დედანი არ ჰქონდა და სხვადასხვა ხელნაწერიდან ითარგმნებოდა და ივსებოდა. ჩვენთვის ხელმისაწვდომ IX საუკუნის ტროპოლოგიონთან იადგარის შედარებამ წარმოაჩინა, რომ ქართული იადგარი საგალობელთა განლაგებით (სერობის, მწუხრის სტიქარონები, ცისკრის სტიქარონი, კანონი და ა. შ.) იმეორებს სინური ხელნაწერის ტრადიციას, მაგრამ შედგენილობით განსხვავებულია (იხ. დანართი).

ქართული იადგარის ნუსხების ერთმანეთთან შედარებამ, თარგმანების დედნებთან მიმართების კვლევამ იადგარის ჩამოყალიბების საინტერესო სურათი წარმოაჩინა.

საბანმინდური რიტმული გალობის სათარგმნად, უპირველეს ყოვლისა, აუცილებელი იყო ირმოსების, ანუ ძლისპირების, რაც კანონის ოდის რიტმულ-მელოდიური მოდელია, თარგმნა და შემდეგ ამ მოდელის მიხედვით თავად საგალობლის ტექსტის გადმოღება ქართულად. „ხმეან“ რიტმულ გალობას ქართველები ეცნობიან და ქართულ ენაზე თარგმნას იწყებენ საბანმინდის სავანეში. X საუკუნის შუა წლებისთვის უკვე რიტმულმა პოეზიამ ქართულ ლიტურგიკულ პრაქტიკაში დაიკავა უპირატესი ადგილი და განდევნა ძველი სტროფულ რიტმიკაზე დამყარებული გალობანი“ (მეტრეველი 1971: 053). ასე რომ, ქართული იადგარები იწყება ძლისპირთა თარგმანებით, ძლისპირთა კრებულებით.

ქართული ხელნაწერები მისდევენ შესაბამისი ეპოქის მოთხოვნებს, იადგარებში ოდებად დალაგებული ძლისპირები, ანუ OdO ტიპის ირმოლოგიონის თარგმანები გვაქვს (მეტრეველი 1971: 011) იადგარში, ბერძნულისგან განსხვავებით, ძლისპირებთან ერთად წარმოდგენილია „ღვთისმშობლისები“, ღვთისმშობლისადმი მიძღვნილი ტროპარები. ბერძნულ ტრადიციაში „Θεοτόκισ“-ები ცალკე კრებულად არსებობდა. ქართულ იადგარში კი ძლისპირებთან ერთად არის წარმოდგენილი.

ყოველ ძლისპირს ახლავს თავის წყვილი ღვთისმშობლისა, რომელიც ძლისპირის მარცვალთრაოდენობას იმეორებს. ძლისპირთა და ღვთისმშობლისათა ქართული თარგმანების შედარებისას აღმოჩნდა, რომ უმრავლეს შემთხვევაში მათ შორის თანაფარდობა დაცულია და მაქსიმალური სხვაობა 6-7 მარცვალია. თუ გავითვალისწინებთ ძლისპირთა და ღვთისმშობლისათა რეპერტუარის მოცულობას, მარცვალთა ამგვარი სხვაობა ნამდვილად წარმატებულ თარგმანად შეიძლება ჩავთვალოთ.

იადგარების ძლისპირთა თარგმანებზე დაკვირვებამ და მათმა შედარებამ ბერძნულ დედნებთან წარმოაჩინა ორგვარი შემთხვევა: 1) თარგმანი ტექსტობრივად და ფორმით ახლოს დგას დედანთან; 2) ზოგჯერ კი მეტრულ სიზუსტეს ეწირება ტექსტობრივი მხარე.

მაგ., ზუსტი თარგმანი:

1) Τό στερῶμα
τῶν ἐπί σοί πεποιθόντων
στερέωσον, Κύριε, τῆς ἐκκλησίας
“ἦν ἐκτῆσα τιμῆσιν σὸν “αἷματι

მოსავთა შენთა
დამამტკიცებლო ღმერთო,
დაამტკიცე ეკლესიაჲ
შენი, რომელი
მოიყიდე სისხლითა შენითა წმიდითა

*კოზმა იერუსალიმელი. მიგებების კანონი. IV ოდა.
მარცვალთრაოდენობა ბერძნ. 5 8 12 12
ქართ. 5 8 8+5 13*

2) დედნის მარცვალთრაოდენობის დაცვას ეწირება ტექსტობრივი მხარე:

Σὺν τῷ θαυμασίῳ στάς Ἀββακίμ
ἐπὶ τῆς Θείας φυλακῆς σου, Γρηγόριε
καὶ τὸν ἐπὶ ἡμῶν χερουβὶμ κατανόησας
τῆς παγκοσμίου γέγους
μυητῆς σατηρίας
ἀεὶ κραυγάζων,
Κύριε, δόξα τῇ δυνάμει σου

უსხეულოთა თანა დგა ამბაკუმ
სახუმილავსა მას სულიერსა, და იხილა
ქერობინთა ზედა მჯდომარე და ქადაგა
მოსლვაჲ მაცხოვრად ერისა
და წსნად ცხებულთა თვსთა,
ლაღადებდა: უფალო, დიდებაჲ ძალსა შენსა.

*კოზმა იერუსალიმელი. გრიგოლ ღმრთისმეტყველისადმი
მიძღვნილი კანონი. IV ოდა*

ტექსტის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ქართული თარგმანი დედნისგან მნიშვნელოვნად სხვაობს. ბერძნული ძლისპირი კოზმას აკოლუთიის შემადგენელია (მეტრეველი 1971: 41) და მიძღვნილია გრიგოლ ღმრთისმეტყველის დღესასწაულისადმი, ამიტომ იხსენიება გრიგოლი. ქართულ თარგმანში კი თვალში საცემია ის ფაქტი, რომ გრიგოლის ხსენება არ არის. ელ. მეტრეველი ამ მოვლენას შემდეგნაირად ხსნის: „ოდებად დალაგებულ ბერძნულ და ქართულ ძლისპირთა კრებულებში აკოლუთიები დაშლილი სახითაა წარმოდგენილი და ამიტომ იკარგება მითითება იმაზე, თუ ვის ან რას მიეძღვნა აკოლუთია. ამით

უნდა აიხსნას ისიც, რომ ძლისპირის ქართულ თარგმანში არ ჩანს ბერძნულ ირმოსში მოხსენებული გრიგოლი“ (მეტერეველი 1971: 216).

ეს შემთხვევა აშკარა მაგალითია იმისა, რომ კანონის მთარგმნელი სარგებლობს ძლისპირთა კრებულებში შეტანილი თარგმანით.

ტექსტობრივად ქართული თარგმანი განსხვავებულია დედნისგან. მაგ.,

και τον ἐπ' ἠμασ χερουβίμ

καταιοήσας τῆς παγκοσμίου γεγούας

და იხილა

ქერობინთა ზედა მჯდომარე და ქადაგა

მოსლვაჲ მაცხოვრად ერისა

τῆς παγκοσμίου γεγούας – ფრაზა, საერთოდ, ამოღებულია ქართულ თარგმანში.

დედანსა და თარგმანს შორის მარცვლთრაოდენობა ასეა განაწილებული:

ბერძნ. 10 13 13 8 7 5 10 – 66

ქართ. 11 14 13 8 7 14 – 67

ქართულ იადგარს კიდევ ერთი თავისებურება ახასიათებს ძლისპირებთან დაკავშირებით. ბერძნული სტიქარონები ქართველი მთარგმნელის მიერ შერჩეულ ძლისპირებზეა განწყობილი და თარგმნილი, მაშინ, როცა დედანში ამგვარი მცირე ფორმის საგალობლები „თვითავაჯებია“.

ძლისპირთა ქართული თარგმანების დედნებთან შედარებისას შევნიშნეთ ერთი საინტერესო შემთხვევა.

კოზმა იერუსალიმელის ფერისცვალების კანონის VII ოდის ქართული თარგმანი:

აბრამეანთა ყრმათა

ბაბილოვნისა ცეცხლი

სარწმუნოებით მოაუძღურეს

და ესრეთ ღალადებდეს:

მამათა ჩუენთა ღმერთო, კურთხეულ ხარ მარადის

Ἄβραμιαῖοι ποτέ

ἐν βαβυλῶνι παῖδες

τῷ Θεῷ πυρπολοῦμενοι ζήλω

τυράνσου καὶ φλογὸς ἀπειλήν

ἀνδρείως κατεπάτησαν

καὶ μέσσιον πυρός ἐμβληθέντε

δροσιζόμενοι ἕψαλλον

εὐλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα

Κυρίῳ τόν Κύριον (მეტერეველი 1971: 51).

კოზმა იერუსალიმელის ჰიმნოგრაფიული კანონების ერთ-ერთ გამოცემაში მივაკვლიეთ სხვა ძლისპირს (Ловягин 1875: 87).

Ἄβραμᾶιοι ποτέ
 ἐν βαβυλῶνι παῖδες
 καμίνου φλόγα κατεπάτησαν
 ἐν ἑσμίους κραυγάζοντες,
 ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν Θεός
 ἐβλοήθη εἶ.

იადგარში დადასტურებული თარგმანი სწორედ ამ ირმოსის თარგმანად მიგვაჩნია. თარგმანი ტექსტობრივადაც ზუსტად მისდევს დედანს და რიტმულადაც თანხვედება მას. ბერძნ. 7 7 10 7 9 5 = 45

ქართ. 7 7 17 14 = 45

ძლისპირთა თარგმანების შემდეგ საინტერესოა, თუ როგორ არის წარმოდგენილი იადგარებში საბანძნინდური ჰიმნოგრაფიის ნიმუშები. იადგარის ნუსხების შესწავლის საფუძველზე მათში დავადასტურეთ შემდეგი ავტორების საგალობლები.:

იოანე დამასკელის: შობის, განცხადების, აღდგომის, ამალლების, სულიწმინდის, ფერისცვალების, ღმრთისმშობლის მიძინების, ღმრთისმშობლის შობის, ბასილი დიდის, მაქსიმე აღმსარებლის, ეპიფანე კვიპრელ ეპისკოპოსისადმი მიძღვნილი კანონები.

კოზმა იერუსალიმელის: შობის, განცხადების, მიგებების, ფერისცვალების, ღმრთისმშობლის მიძინების, წმ. გიორგის, დავით და იაკობის, მინა, ბიქტორ და ბიკენტი მონამეთა, გრიგოლ ღმრთისმეტყველის, ბზობის კვირიაკის, სულიწმინდის, ვნების კვირის ორსაგალობლები და სამსაგალობლები, ხუთშაბათის, პარასკევის, შაბათის სრული კანონები.

სტეფანე საბანძნინდელის: მამათა დამწვართა, კვირიაკოზ პალავრელის, იოანე დამასკელისა და დიდმონამე ბარბარესი.

ანდრია კრეტელის: შობის წინა დღესასწაულის კანონი და სტიქარონი. იადგარის თარგმანთა ბერძნული დედნების მოძიებას ამჟამადაც ვაგრძელებთ. ჩვენი კვლევის პარალელურად მიმდინარეობს სინის მთის წმ. ეკატერინეს მონასტრის ბერძნულ ხელნაწერთა შესწავლა და იმედი გვაქვს, რომ ჩვენი ბერძენი კოლეგების შემწეობით მივაკვლევთ სხვა დედნებსაც. დღეისთვის ჩვენ ხელთ არსებული ბერძნული ხელნაწერების მიხედვით დაძებნილია მხოლოდ ზემოთ ჩამოთვლილ საგალობელთა ორიგინალები. ეს თარგმანებიც საკმარის წარმოდგენას გვიქმნიან იადგარის ქართული თარგმანების თავისებურებათა შესახებ.

თარგმანების შედარებამ შესაბამის ბერძნულ დედნებთან დაგვანახვა, რომ თითოეული მათგანი თავისებურია და ვლინდება მთარგმნელის ინდივიდუალური მიდგომა ორიგინალთან. მიუხედავადამისა, იადგარის თარგმანებისთვის ზოგიერთი საერთო მახასიათებელი ნიშნები გამოიკვეთა:

1. აშკარაა, რომ საუფლო დღესასწაულებზე დანერილი კანონები და სტიქარონები ორიგინალთან მეტი ტექსტობრივი და რიტმულ-მეტრული სიზუსტით გამოირჩევიან;

2. წმინდანებისადმი მიძღვნილი კანონების თარგმანებში თვალში საცემია ტექსტობრივი თავისუფლება. ქართველი მთარგმნელი ხშირად ორი კანონის კომპილაციას იძლევა. მაგ., კოზმა იერუსალიმელისა და იოანე დამასკელის დავით და იაკობისადმი მიძღვნილი და წმინდა გიორგისადმი მიძღვნილი კანონები. ამგვარი შემთხვევები განპირობებულია ძლისპირთა გამარტივებით. სხვადასხვა ძლისპირიან საგალობელს ქართველი მთარგმნელი ერთი ძლისპირის მიხედვით თარგმნის. ეს ასეა დავით დაიაკობის კანონის შემთხვევაში. რაც შეეხება წმინდა გიორგის კანონს, ეს საგალობელი კომპილაციური სახით ჩნდება ზოგიერთ ბერძნულ ხელნაწერშიც, ამიტომ კომპილაციას ქართველ მთარგმნელს ვერ მივანეროთ.

3. დედნის აკროსტიქიანი საგალობლები უმეტესწილად უაკროსტიქოდ არის თარგმნილი. ერთ-ერთი შემთხვევაა იოანე დამასკელის მაქსიმე აღმსარებლისადმი მიძღვნილი კანონი. მისი აკროსტიქია: ὁ πᾶμμεύστης Μάξιμος διέδέξειται. ქართულად თარგმნილია: „დიდებულსა მაქსიმოსს უგალობდეთ“ (sin. 64 33r-35r). იოანე დამასკელის იამბიკური კანონები (განცხადების, სულიწმინდის) ქართულად იამბიკოდ არის თარგმნილი და მაქსიმალურად დაცულია რიტმულობა.

4. ქართულ თარგმანებში დედნისეული ძლისპირები უმრავლეს შემთხვევაში შენარჩუნებულია და არ არის შეცვლილი.

5. ქართველი მთარგმნელისთვის უმნიშვნელოვანესი პირობაა დედნის ფორმის, ძლისპირ-ტროპარს შორის მარცვალთრაოდენობის დაცვა და ამ პირობას ბევრჯერ წარმატებით ახორციელებს. აღნიშნული მოვლენის საილუსტრაციოდ შეიძლება მოვიყვანოთ კოზმა იერუსალიმელის ღმრთისმშობლის მიძინების კანონის ორი თარგმანი: ერთი – პოეტური პროზით თარგმნილი, რომელიც უძველეს იადგარშია დადასტურებული და ამ კრებულის გვიანდელი ჩანართია, მაგრამ ძლისპირ-ტროპარის მარცვალთა თანაფარდობა არაა გათვალისწინებული (უძველესი იადგარი 1980: 547-550) და მეორე, დიდი იადგარისეული თარგმანი.

ζααρχικῆν δε πηγῆν εἰργαστο τῆν θεοτόκων

φθοράν θανάτου καὶ ἑπὶ βλυστάγουσσαν τοῖς μέλπουσι (VII ოდა).

და ყო ღმრთისმშობელი თავად წყარო ცხორებისად და განმკრწნელად სიკუდილისა და აღმომაცენებელად ცხორებისა, რომელნი ვლალადებთ (უძველესი იადგარი 1980).

და ყო ღმრთისმშობელი წყაროდ

უკრწნელად უკუდავებისად მათთვის,

რომელნი ესე ღალადებენ (დიდი იადგარი).

დედანში 31 მარცვალა, თარგმანში – 29. ტექსტობრივად უფრო ზუსტია უძველესი იადგარის თარგმანი, მაგრამ დიდი იადგარის თარგმანი ფორმითაც და შინაარსობრივადაც ბერძნული ორიგინალის ადეკვატურია.

6. საუფლო დღესასწაულებისა და წმინდანების სახელზე დაწერილ კანონთა თარგმანები, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სხვაობს ერთმანეთისგან, მაგრამ ტექსტობრივი დაცვილება თითქმის ყველა შემთხვევაში ე. წ. Sensus de sensu თარგმანი ორიგინალის თეოლოგიურ შინაარსს არ ცვლის.

მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს:

Ἀνείμενος πόλιςιο παμφάνυ πτυχών
 Μύστης ὀρᾶ πρὸς Πατρὸς ἐξακούμενον,
 Ἐπελθὸς ὡς πέλειαυ ἀφράστῃ τρῶπῃ,
 Δήμοις τε φαίνει προσδραμεῖν τῷ Δεσπότη

იოანე დამასკელის განცხადების კანონის VI ოდის II ტროპარი.

ტროპარის სიტყვასიტყვითი თარგმანი ასეთია (როცა გაიხსნა ცის კიდენი, საიდუმლოს მხილველი (Μύστης) ხედავს მამისაგან უბინო სიტყვაზე მტრედის სახით გადმომავალ სულს აუხსენლად (ἀφράστῃ τρῶπῃ) და ანიშნებს ხალხს, მიუახლოვდნენ მიუფეს). გამოვყოფთ ტროპარის სიტყვებს: „Μύστης“ „საიდუმლოს მცოდნე“, „საიდუმლოს მხილველი“, და „ἀφράστῃ τρῶπῃ“, „გამოუთქმელად, გამოუთქმელი საშუალებით“, ამ სიტყვებით არის დედანში გადმოცემული სულიწმინდის გადმოსვლა მაცხოვარზე. ეს თეოლოგიური სახე ცხადია, სახარებიდან მომდინარეობს: „რომელსა ზედა იხილო სული გარდამომავალი და დადგრომილი მის ზედა, იგი არს, რომელმან ნათელი გცეს სულითა წმიდითა და მე ვიხილე და ვინამე, რამეთუ ესე არს ძეგ ღმრთისაჲ“ (იო. 1, 34).

Μύστης-ში იგულისხმება იოანე ნათლისმცემელი. დედნის ორივე სიტყვა ქართულ თარგმანში გამოტოვებულია და Μύστης-ის აზრობრივი ეკვივალენტი „იოვანე“ გვხვდება.

რაჟამს განიხუნეს ცანი,
 მიხედა იოვანე
 მამისა სულსა გარდამოსრულსა
 და დადგრომილსა სიტყუასა ზედა – ღმერთსა
 სახით ტრედისაჲთა,
 უჩუენა ერსა და ძწოლით კმა-ყო: ესე არს მომავალი.

ჩანს, რომ ქართული თარგმანი ზუსტად არ მიჰყვება დედანს. მთარგმნელი გვთავაზობს ე.წ აზრობრივ თარგმანს, თუმცა დედნის თეოლოგიური შინაარსი და პოეტური სახე არ იცვლება. ტროპარის ქართულ თარგმანში მარცვლები შემდეგნაირად ნაწილდება:

ქართ. 8 7 10 12 6 6 12. სხვაობა ერთ მარცვალშია.

ერთი შეხედვით, თითქოს უფრო მეტი ტექსტობრივი დაცვილება შეინიშნება იოანე დამასკელისვე სულიწმინდის კანონის VII ოდის I ტროპარში:

Φανήν προφητόφθεγκτον ἡγιοηκότες,
 Ἐφασκον οὐνότευκτον ἄφρονας μέθην,
 Ῥήσεις ξειηκούσθησεν ὡς Ἀποστόλων,
 Οἱ εὐσεβεῖς δέ σοι βωῶμεν ἑνθάς·
 Νεουργέ τους σὺμπαντος,
 εὐλογητός εἶ.

ტროპარის სიტყვასიტყვითი თარგმანია: ვინც არ შეისმინა წინასწარმეტყველის სიტყვები და უცხო ენებზე ალაპარაკებულ მოციქულებს უსმენდა, ამას ღვინისგან თრობად მიიჩნევდა. ჩვენ კი, მორწმუნენი, ღვთიურად გადიდებთ: განმაახლებლო სამყაროსო, კურთხეულ ხარ.

ახლა ვნახოთ, როგორია იადგარისეული თარგმანი:
 რაუამს განკურდეს ერნი
 მონაფეთათუს,
 ვინაჲ უგულისხმონი
 მყის ბრძენ იპოვნეს,
 ნუუკუე ტკბილისაგან
 სავსე არიან,
 ხოლო იგინი იტყოდეს პირველთქუმულთა,
 რომელმან განმაახლენ, კურთხეულ ხარ შენ.

დედანი ტექსტობრივად საკმაოდ რთული გასაგებია იოანე დამასკელის ენისთვის დამახასიათებელი რთული გრამატიკული ფორმების გამო, ამიტომაც მთარგმნელი ამარტივებს მას. „Νεουργέ τους σὺμπαντος“ – თარგმნის, როგორც „რომელმან განმაახლენ“, οὐνότευκτον μέθην, „ნუუკუე ტკბილისაგან სავსე არიან“, მიუხედავადამგვარი აზრობრივი ეკვივალენტებისა, ქართულ თარგმანში ადეკვატურად არის გადმოცემული დედნის თეოლოგიური შინაარსი და ექსპრესიულობაც. რაც შეეხება მარცვალთრაოდენობას, ეს მხარეც ზუსტად არის დაცული:

ქართ. 7 5 7 5 7 5 13 12.

მრავლადაა ისეთი მაგალითები, როცა ქართული თარგმანი ზუსტად მიჰყვება დედანს ფორმითაც და ტექსტობრივადაც:

Βεθλεέμ εὐφραίνου,
 ἡγεμόνας Ἰούδα ἢ βασιλεία τὸν Ἰσραήλ γάρ ὁ ποιμαίνων,
 Χερουβὶμ ὁ ἐπ' ἡμῶν, ἐκ σὺν προελθὼν Χριστὸς ἐμφανῶς,
 καὶ ἀνσψῶσας τὸ κέρας ἡμῶν, πάντων ἐβασίλευσεν

კოზმა იერუსალიმელის შობის კანონის III ოდის III ტროპარი.

იხარებდ, ბეთლემო,
 მეუფეო მთავართა იუდაესთაო,
 რამეთუ მწყემსი ისრაჴლისაჲ, ქერობინთა

ზედა მჯდომარე, შენგან გამოგზობრწყინდა ქრისტე,
რომელმან აღამალლა რქაჲ ჩუენი,
ჩუენ ყოველთა მეუფე.

ბერძნულში 61 მარცვალა, ქართულში – 64.

ქართული თარგმანების დასახასათებლად ბევრი მაგალითის მოყვანა შეიძლება. ჩვენ შევარჩიეთ ყველაზე ტიპური ნიმუშები.

ზოგადად, იადგარის თარგმანების შესწავლა სხვადასხვა ასპექტით და მათი შედარება დედნებთან, როგორც ვნახეთ, წარმოაჩენს მთარგმნელის თავისებურ მიდგომას ადრებიზანტიურ ჰიმნოგრაფიასთან. მოყვანილი მაგალითები ცხადყოფენ, რომ ქართველი მთარგმნელები ძირითადად დედნის ადეკვატურ და ბუნებრივი ქართულით გადმოღებულ თარგმანს იძლევიან. დედნის ფორმისა და შინაარსის დაცვისას ცდილობენ, არ დაკარგონ ორიგინალის თეოლოგიური სახეები და თარგმანში ასახონ ორიგინალის ესთეტიკურ-შემეცნებითი და რიტმულ-მელოდიური მოდელი. თარგმანთა ურთიერთშედარების მიხედვით მაინც ძნელია, გამოვყოთ ცალკეული მთარგმნელის ხელწერა და ესა თუ ის თარგმანი ერთ მთარგმნელს მივაკუთვნოთ. ვფიქრობთ, პალესტინური ჰიმნოგრაფიის იადგარისეული თარგმანები უნიკალურია, პირველ ყოვლისა, სიძველის გამო და, რაც მთავარია, სრულიად განსხვავებულია თავისებური მთარგმნელობითი სტილით (შდრ. სლავურ სიტყვასიტყვით თარგმანებს). ქართულ თარგმანთა უკან დგანან მთარგმნელი-პოეტები და მუსიკოსები, მეხელები, რომელთა თარგმანებით არის შექმნილი X საუკუნის კრებული იადგარი. ამ თარგმანებმა მისცა ბიძგი ორიგინალური ქართული ჰიმნოგრაფიის შექმნას (იოანე მინჩხი, იოანე მტბევეარი, ეზრა, კურდანი და სხვ). სამწუხაროდ, იადგარის არც ერთმა ნუსხამ არ შემოინახა მეხელთა სახელები. მეხელთა ღვანლისა და იადგარის თარგმანების შესაფასებლად საკმარისია საქართველოს სულიერი კულტურის გამოჩენილი მოღვაწის, დიდი საეკლესიო მამის, ბიზანტიური ლიტერატურის გამორჩეული მთარგმნელის, გიორგი მთაწმინდელის, სიტყვები: „მეხელნი ჩემსა უფრო არავის უყუარან და მოძღუარად მყვანან და ღმერთშემოსილად“ (ჯღამაია 2007). ამიტომაც მან იადგარის თარგმანთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ხელახლა არ თარგმნა და უცვლელად გადაიტანა მოგვიანო პერიოდის ლიტურგიკულ-ჰიმნოგრაფიულ კრებულებში. სწორედ იადგარში დადასტურებულმა თარგმანებმა შემოინახეს ქართულად პალესტინური ჰიმნოგრაფიის გამორჩეული ნიმუშები. ამ თარგმანებმა საუკუნეებს გაუძლო და თანამედროვე საღვთისმსახურო პრაქტიკაშიც წარმატებით სრულდება.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. **გიორგი მთაწმინდელი** 2007: გიორგი მთაწმინდელი, თვენი (სექტემბერი) გამოსცა, გამოკვლევა, საძიებლები და ლექსიკონი დაურთო ლ. ჯღამაიამ, თბ., 2007.
2. **ინგოროყვა** 1966: ინგოროყვა პ., გიორგი მერჩულე, თხზულებათა კრებული, III, თბ., 1966.
3. **მეტრეველი** 1971: ძლისპირნი და ღმრთისმშობლისანი, ორი ძველი რედაქცია X-XI საუკუნეების ხელნაწერების მიხ. გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო ე. მეტრეველმა, თბ., 1971.
4. **უძველესი იადგარი** 1980: უძველესი იადგარი, გამოსაცემად მოამზადეს და გამოკვლევა დაურთეს ე. მეტრეველმა, ლ. ხევსურიანმა, ც. ჭანკიევმა, თბ., 1980.
5. **ჯღამაია** 2007: ჯღამაია ლ., ხევსურიანი ლ., იადგარის ახალი ნუსხის შესახებ, ფილოლოგიური ძიებანი, თბ., 2007.
6. **S ფონდის აღწერილობა** 1959: ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (S) კოლექციისა, I, ელ. მეტრეველის რედაქციით, თბ., 1959.
7. **Louth** 2001: Louth J., St. John Damascene, Oxford, University Press, 2001.
8. **Wellesz** 1962: Wellesz A., History of Byzantine Music and Hymnography, 1962.
9. **Ловягин** 1875: Ловягин Е., Богослужбные Каноны, 1875.

Eka Dughashvili

BYZANTINE HYMNOGRAPHY IN THE 10TH CENTURY GEORGIAN HYMNBOOK IADGARI

SUMMARY

The earliest Georgian translations of Byzantine Hymnography (troparions) are attested for the first time in a manuscript reflecting the Jerusalem Church practice, in the Jerusalem canonarion (7th c.), then in the Earliest Iadgari (Hymnbook 10th c.) and the Great Iadgari. More translations of the Hymnographic Canons and stikhera of the Hymnographers John Damascene, Cosmas of Jerusalem, Stephen of Mar Saba – occur in the Great Iadgari of the 10th c. (in the Iadgari of Mikhael Modrekili and Iadgarises of the Monastery of st. Catherine on mount Sinai).

As to its structure (the Vespers stichera, the Matin Canons, troparion of the Thotokos), the hymns repertoire presented in the Iadgari is close to the 8th-10th cc. Greek tropologions, The translations of the Iadgari, the Greek originals of which are ascertained, manifest many peculiarities.

- The translations of the hymns of the Twelve Great Feasts and the Thotokos are closest textually to the original;

- The metric form of the original (number of the syllables between heirmoses and troparia) as also preserved as far as possible;
- The translations of the Canons of the Saints are notable for more textual freedom;
- Words of the theological meaning are translated appropriately, the Greek phrases difficult to understand are simplified;
- Greek acrostic hymns are translated into Georgian sometimes with acrostic, some times without it;

By these features the Georgian Iadgari is a unique monument and it represents Byzantine hymnography in a peculiar way.